

Ingrid Bakker, Els Beukers, Carina (CGM) Peek, Ferry Boschman, Guido Winckels en Evert-Jan Velzing (docent)onderzoekers van het Lectoraat Urban Innovation, hogeschool Windesheim in Almere

Samenwerken en leren in fieldlabs volgens de Urban Innovation aanpak

In dit artikel worden de ervaringen met het werken in fieldlabs volgens de Urban Innovation aanpak gedeeld. Daarbij wordt ingegaan op wat de Urban Innovation aanpak is, waarom die aanpak nodig is, welke factoren de aanpak belemmeren en welke ontwikkelrichtingen er zijn voor het verbeteren van praktijkgericht onderzoek.

1. Complexe maatschappelijke vraagstukken, lokale uitwerking

De complexe maatschappelijke vraagstukken van deze tijd vragen om een domein-overstijgende aanpak. Of het nu gaat om energiearmoede, de samenhang tussen ruimtelijke inrichting en overgewicht of een ervaren gebrek aan onderlinge verbondenheid: telkens weer zijn de vraagstukken te groot en veelzijdig om er vanuit één domein effectief mee aan de slag te gaan. Daarnaast is het nodig om dergelijke complexe vragen juist op lokaal niveau aan te pakken (Rittel en Webber, 1973). Iedere buurt of wijk is immers anders ingericht, anders gepositioneerd, heeft een andere bevolkingssamenstelling en vraagt om lokaal passende oplossingen. Er is geen blauwdruk of één *one-size-fits-all* oplossing.

Alle belanghebbenden - professionals van lokale overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en bewoners - moeten samenwerken om breed gedragen lokale oplossingsrichtingen te bedenken, uit te werken in een ontwerp, toe te passen, kritisch te beschouwen en waar nodig aan te passen. Fieldlabs, ook wel living labs of *real testing grounds* genoemd, kunnen dit innovatieproces faciliteren als belanghebbenden daar samenkomen en samenwerken. Om echt domein-overstijgend te werken én impact te hebben in de praktijk is echter meer nodig dan bij elkaar komen. De *Urban Innovation* aanpak kan daarbij helpen.

Sinds begin 2021 is er binnen het lectoraat Urban Innovation (hogeschool Windesheim) ervaring opgedaan met het werken en leren in fieldlabs in Almere en Lelystad. In deze twee groeiende nieuwe steden liggen enorme opgaven rondom het bouwen van duurzame woningen via inbreiding en uitbreiding en het realiseren van een gezonde, leefbare en toekomstbestendige stad. Vanuit het lectoraat wordt doorlopend geïnvesteerd in het verder ontwikkelen van het werken in de fieldlabs op basis van de Urban Innovation aanpak. In dit artikel worden de ervaringen en ontwikkelrichtingen met deze Urban Innovation aanpak gedeeld. Als basis hiervoor hebben in november 2022 twee evaluatiegesprekken plaatsgevonden: met docenten en onderzoekers met ervaring in meerdere fieldlabs; en met de huidige deelnemers van één van die fieldlabs. In dit artikel wordt ingegaan op de volgende vragen: Wat is de Urban Innovation aanpak en waarom is dat nodig? Welke factoren belemmeren de Urban Innovation aanpak en welke ontwikkelrichtingen zijn er? Daarbij wordt tevens besproken hoe op basis van deze inzichten verder gewerkt wordt aan het praktijkonderzoek.

2. Wat is de Urban Innovation aanpak en waarom is dat nodig?

Bij het werken aan complexe maatschappelijke vraagstukken kunnen fieldlabs als praktijk- en experimenteeruimte belangrijk zijn, zoals bij het aanpakken van eenzaamheid of overgewicht bij jongeren door inzet van sportactiviteiten. De fysieke werk- en leerplek van een fieldlab bevindt zich daar waar het vraagstuk zich afspeelt, waardoor gezamenlijk ontworpen oplossingsrichtingen ter plekke kunnen worden uitgetoetst (Bulkeley e.a., 2016). Daarnaast kent een fieldlab een (sociaal) netwerk van lokale belanghebbenden, waaronder bewoners, (wijk)professionals, ondernemers en ambtenaren. Zij zijn de mogelijke voorlopers die samen een verbetering voor de situatie in de buurt of wijk kunnen realiseren. De onderlinge verbondenheid van de belanghebbenden in dit netwerk bepaalt voor een belangrijk deel het functioneren van het fieldlab.

Naast de nabijheid van een fysieke werk- en leerplek en de aanwezigheid van een sociaal netwerk is de inzet van alle soorten belanghebbenden als actieve deelnemers cruciaal om samen te leren en samen te werken en dus gezamenlijk een leerwerkgemeenschap op te bouwen en te onderhouden. De leerwerkgemeenschap bepaalt zelf welke lokale uitdagingen ze opgepakt en welke activiteiten ze organiseert. Het gevoel alleen maar te praten met elkaar, zonder dat er concrete acties (verbeteringen in de buurt) op volgen is funest voor de betrokkenheid van deelnemers. Een fieldlab moet een bruisende plek zijn waar nieuwe ideeën ontstaan en worden toegepast; een plek ook om te leren, te reflecteren en gezamenlijk tot actie te komen.

Bij de Urban Innovation aanpak gaat het om het gezamenlijk aanpakken van een lokaal maatschappelijk vraagstuk, zodat in het betreffende fieldlab, in die betreffende context, kan worden uitgetoetst wat werkt, wat niet werkt en waarom. Daarbij is het vanwege de complexiteit van dergelijke vraagstukken nodig om verschillende perspectieven in ogenschouw te nemen. Zowel het sociale perspectief als het economische en ecologische perspectief, maar ook de perspectieven van de verschillende belanghebbenden. Alle belanghebbenden hebben elk hun eigen belangen, wensen en behoeften en worden daarom uitgenodigd mee te denken en mee te doen. Daarbij gaat de aanpak uit van een bottom-up benadering: welk vraagstuk wordt opgepakt is afhankelijk van de wensen en behoeften van de lokale bewoners en/of professionals.

Het hebben van ervaring met diverse werkvormen en onderzoeksmethoden die passen bij de lokale situatie en de ontwerpgerichte praktijkbenadering is onontbeerlijk. Door gebruik te maken van methoden zoals participatief actie onderzoek, design thinking, de GO! methode (<https://www.rivm.nl/gezondeleefomgeving/GO-methode-voor-dorpen-in-landelijk-gebied>), actieve werkvormen en ondersteunende tools zoals photovoice (Wang & Burris, 1997; Wilderink, 2020), liberating structures (www.liberatingstructures.com) en de Leefplekmeter (Pharos, 2019) worden deelnemers geholpen om stapsgewijs te werken en vanuit verschillende perspectieven naar het vraagstuk te kijken. (Docent)onderzoekers kunnen dit ontwerp- en onderzoeksproces faciliteren en de deelnemers stimuleren een onderzoekende houding aan te nemen. Een bijzondere positie in de fieldlabs hebben deelnemende studenten vanuit verschillende opleidingen. Zij zijn de professionals van de toekomst en kunnen een verfrissende kijk op de vraagstukken inbrengen. Door te sturen op variëteit in opleidingen stimuleert hun deelname het multidisciplinair samenwerken.

Een ander belangrijk uitgangspunt is dat er een leeromgeving wordt gefaciliteerd om gezamenlijk te kunnen leren en te reflecteren. Om gezamenlijk (transdisciplinaire) kennis te ontwikkelen, complexe vraagstukken beter te kunnen doorgronden en daarmee beter passende oplossingsrichtingen te ontwerpen. Zo mogelijk is deze kennis (deels) ook bruikbaar in andere nabijgelegen buurten of wijken, waardoor er een bredere doorwerking kan ontstaan. Ervaringskennis is hierbij minstens zo

waardevol als expliciete kennis over feiten en cijfers, waardoor alle deelnemers op basis van gelijkwaardigheid aan het vraagstuk kunnen werken. Vervolgens is het van belang dat de opgedane kennis terugvloeit richting het onderwijs en gedeeld wordt met collega's van de eigen organisatie en medebewoners om een duurzame doorwerking te realiseren. Het inbedden en borgen van de opgedane kennis kan verlopen via de ambassadeursfunctie van deelnemers via het train-de-trainer principe. Hiermee kan deelname aan een leerwerkgemeenschap in een fieldlab leiden tot innovaties in bijvoorbeeld de werkzaamheden, het beleid of de organisatiestructuur van betrokken organisaties.

Uitgangspunten van de Urban Innovation aanpak:

- in fieldlabs in een stedelijke omgeving
- samenwerken en samen leren
- door bewoners, (wijk)professionals, ondernemers en lokale overheid
- gefaciliteerd door (docent)onderzoekers
- waar mogelijk aangevuld met studenten van verschillende opleidingen
- multidisciplinair werken
- complexe maatschappelijke vraagstukken uit de buurt of wijk (bottom-up) staan centraal
- met behulp van methoden en werkvormen, zoals participatief actie onderzoek, design thinking, de GO! methode, photovoice, liberating structures en de Leefplekmeter
- vanuit verschillende perspectieven het vraagstuk benaderen
- komen tot lokaal passende oplossingsrichtingen

De meerwaarde van de geschetste aanpak is dat het alle deelnemers uitdaagt om te werken aan een vraagstuk dat niet is op te lossen met slechts één bepaalde ervaring of vakbekwaamheid, maar dat vanuit verschillende perspectieven moet worden gezien om tot een goede oplossingsrichting voor de lokale situatie te kunnen komen. Een actieonderzoeker werkt bijvoorbeeld samen met bewoners, een politieagent, een opbouwwerker, de wijkmanager en ICT studenten aan het vergroten van de betrokkenheid van lokale jongeren voor het veiliger maken van de buurt. In plaats van met een gangbare ICT-oplossing te komen, zal de ICT student met de andere deelnemers tot een passende vorm moeten komen. Dat vraagt van alle deelnemers om elkaars taal en woordkeuze te leren begrijpen en om inzicht te krijgen in de perspectieven van de ander. Voor studenten zijn dit belangrijke 'professional skills' die hiermee ontwikkeld worden. Voor professionals en bewoners geeft dit waardevolle inzichten die in het dagelijkse werk en leven niet altijd goed naar voren komen, maar wel cruciaal zijn om het vraagstuk goed te kunnen doorgronden.

3. Belemmerende factoren

Het werken in fieldlabs is voor het lectoraat Urban Innovation een doorgaand proces van innoveren, reflecteren en aanpassen. Vanuit deze ervaringen zijn verschillende factoren naar voren gekomen die het werken in een fieldlab kunnen belemmeren en daarom extra aandacht behoeven alvorens het een succes kan worden.

Meedoen is echt meedoen

Deelnemende professionals hebben vaak niet goed door dat het meedoen in een fieldlab betekent dat ook zij zullen moeten meewerken aan het onderzoeken van het vraagstuk en niet alleen als

vraagbaak of opdrachtgever voor de onderzoekers of studenten dienen. Zo zullen bijvoorbeeld ambtenaren, jongerenwerkers, ondernemers en betrokken bewoners ook zelf in gesprek moeten gaan met andere professionals en bewoners uit een buurt. Het is daarom belangrijk een duidelijk verhaal te hebben over wat er van alle deelnemers verwacht wordt.

Uitkomsten staan vooraf niet vast

Daarnaast verwachten deelnemers vaak op voorhand al enige duidelijkheid over de uitkomst zoals: wat het proces oplevert, wanneer er resultaten verwacht kunnen worden en dat de uitkomst past binnen de bestaande structuren, zoals het gemeentelijke beleid. Ook studenten hebben vaak behoefte aan duidelijkheid vooraf over wat ze moeten doen. Denk aan geldende deadlines, te ondernemen stappen, het soort eindproduct. Dit staat echter haaks op het uitgangspunt van het werken in een fieldlab volgens de Urban Innovation aanpak, aangezien daarbij het innovatieproces leidend is en niet de uitkomst. Het ontwikkelen en toepassen van een oplossingsrichting is de basis van de aanpak. Het is alleen vooraf niet duidelijk wanneer en in welke richting deze oplossingsrichtingen te verwachten zijn. Ook hierover moet op voorhand duidelijk worden gecommuniceerd.

Kortom, er is vaak een te grote focus op het resultaat bij zowel studenten als deelnemende professionals en bewoners, terwijl het proces van samenwerken en samen leren juist zo waardevol is om routine te krijgen in het werken aan oplossingsrichtingen voor de buurt of wijk.

Verschillende perspectieven, onderzoekende houding en reflecteren

Om met complexe vragen om te kunnen gaan is een benadering vanuit verschillende perspectieven nodig, waarbij leren van het proces essentieel is. Deze meervoudige perspectieven moeten in het fieldlab vertegenwoordigd zijn. Het innovatieproces vraagt tevens om een onderzoekende houding van zowel de student als de professionals en bewoners, wat voor velen van hen nieuw zal zijn. Ook reflectievaardigheden zijn van groot belang, maar krijgen in het reguliere onderwijs en het werkveld niet altijd voldoende aandacht. Zowel studenten als professionals en bewoners zullen daarom getraind moeten worden in het aannemen van een onderzoekende houding, waarom reflecteren belangrijk is en hoe zij dat kunnen doen. Daarbij is reflectie geen doel op zich, maar een middel om tot onderbouwde keuzes te komen en om te leren van ervaringen en de perspectieven van anderen. Vooralnog worden studenten niet vanzelfsprekend opgeleid voor werken aan complexe vraagstukken, terwijl dat in toenemende mate wel vanuit het werkveld wordt gevraagd (RLI, 2021). Met het aanbieden van studentenopdrachten in fieldlabs wil het lectoraat Urban Innovation daar een bijdrage aan leveren.

Praktische randvoorwaarden

Naast de genoemde belemmerende factoren is het functioneren van een fieldlab ook afhankelijk van praktische, maar zeer bepalende, randvoorwaarden. Is de fysieke werk- en leerplek van het fieldlab voldoende zichtbaar in de wijk en toegankelijk voor (potentiële) deelnemers? Is de groep deelnemers voldoende divers? Is er voldoende zicht op relevante lokale maatschappelijke vraagstukken om op te pakken? Al deze factoren bepalen mee in hoeverre het lukt om het fieldlab als een bruisende en effectieve leerwerk omgeving te laten fungeren.

4. Ontwikkelrichtingen voor de Urban Innovation aanpak

De belemmerende factoren geven de uitdagingen aan waar mee moet worden omgegaan in de fieldlabs. Dit heeft tot verdere ontwikkelrichtingen voor de Urban Innovation aanpak geleid.

Meer bewoners betrekken

Veel organisaties zijn zich bewust van de kansen en mogelijkheden die een fieldlab biedt om complexe maatschappelijke vraagstukken aan te pakken. Het is dan ook tamelijk eenvoudig professionals bereid te vinden deel te nemen. Het betrekken van bewoners is veel lastiger. Om in contact te komen met meer bewoners en hen bereid te vinden actief deel te nemen aan het fieldlab is het nodig om aan te sluiten bij bestaande sociale netwerken. Bijvoorbeeld door bewoners te betrekken via andere bewoners, via bekende sleutelfiguren uit de gemeenschap of via lokale organisaties die nieuwe bewoners op een 'warme' en laagdrempelige manier in contact kunnen brengen met het fieldlab. Het is daarbij wel van belang dat dit niet alleen maar vrienden van of 'gelijkgestemden' zijn.

Ook professionals van maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en lokale overheden maken bewust of onbewust deel uit van deze sociale netwerken. Eén persoon kan meerdere 'petten' op hebben: soms zijn ze zowel bewoner als professional in een bepaalde buurt of wijk. Die verwevenheid vergroot de complexiteit.

De rollen en verwachtingen duidelijk maken

Het is belangrijk duidelijkheid te verschaffen over de verwachtingen ten aanzien van de nodige actieve inzet in een fieldlab. Duidelijkheid over vragen zoals: Wat betekent het om deel te nemen aan een leerwerkgemeenschap in een fieldlab? Om echt samen te werken aan een vraagstuk en hiervan te leren? En waarom is dat waardevol en voor wie?

Een actieve inzet omvat het uitwisselen van perspectieven en kennis. De Urban Innovation aanpak ondersteunt de deelnemers om 'anders' te denken en (ook) door de bril van anderen te leren kijken naar het vraagstuk. Dit kan alleen als men bereid is veel in gesprek te gaan met anderen. Hierbij hebben de deelnemers zelf de regie. Of dat gaat werken, is op voorhand niet duidelijk. Daarom moet worden gemonitord in hoeverre de deelnemers hierin slagen, zodat waar nodig kan worden geïntervenieerd. Daarnaast zal duidelijk moeten worden gemaakt dat het proces, de tijdlijn en de uitkomsten niet op voorhand te voorspellen zijn en dat er ontwerpgericht in plaats van resultaatgericht gewerkt zal worden en waarom.

Zorgen voor gelijkwaardigheid

Tijdens bijeenkomsten van de leerwerkgemeenschap is het belangrijk dat er sprake is van gelijkwaardigheid en iedereen de vrijheid en veiligheid voelt zijn of haar inbreng te geven. Een goede moderatie van de gesprekken is daarvoor nodig, net als de inzet van ondersteunende werkvormen.

Duidelijkheid persoonlijke interesses versus collectieve belangen

Een groot aantal deelnemers neemt op persoonlijke titel deel aan de leerwerkgemeenschap en denkt en doet mee vanuit het eigen belang. Er zijn echter ook deelnemers die in staat zijn om (ook) vanuit hun 'achterban' mee te praten en mee te denken. Denk bijvoorbeeld aan de huisarts, de dominee en de sociaal werker. De Urban Innovation aanpak dient te voorzien in het benoemen van deze verschillen en de deelnemers te motiveren om waar mogelijk ook vanuit het belang van anderen te denken. Door alle deelnemers in staat te stellen op een passende, gelijkwaardige en zinvolle manier bij te dragen aan de leerwerkgemeenschap op basis van persoonlijke interesses en collectieve belangen heeft de Urban Innovation aanpak aandacht voor het verkrijgen van draagvlak voor de uiteindelijk gekozen acties of maatregel(en).

Aansluiten bij de persoonlijke vaardigheden en interesses

Het is belangrijk de werkvormen, methodieken en taken die horen bij de gezamenlijk overeengekomen acties aan te laten sluiten bij de vaardigheden en interesses van de deelnemers. Door daarbij aan te sluiten zijn er altijd wel mogelijkheden denkbaar om iedere bewoner of professional een passende actieve rol te laten nemen. Daarnaast is ook het leren van nieuwe vaardigheden waardevol, zoals het identificeren van een probleem, samenwerken, reflecteren, conclusies trekken en deze omzetten in acties met impact voor de buurt.

Trainingen en ondersteuning aanbieden

Veel deelnemers zijn onvoldoende in staat een onderzoekende houding aan te nemen, ontwerpgericht (in plaats van resultaatgericht) te werk te gaan en te reflecteren op het gezamenlijke innovatieproces. De Urban Innovation aanpak zet daarom in op het train-de-trainer principe: docent-onderzoekers trainen een aantal deelnemers die op hun beurt andere of nieuwe deelnemers trainen. Voor studenten is dit onderdeel van de minor Urban Innovation. Hiermee wordt bereikt dat de leerwerkgemeenschappen in de fieldlabs min of meer zelfstandig kunnen opereren.

Geleerde lessen laten verbinden met de eigen praktijken

Een belangrijk aandachtspunt is hoe de fieldlab deelnemers de geleerde lessen en mogelijke oplossingsrichting verder kunnen verspreiden richting hun achterban: in de eigen organisatie(s) of richting medebewoners. Het is belangrijk gebleken de juiste professional vanuit het juiste organisatieniveau aan het fieldlab te binden. Deze professional is bij voorkeur iemand die in verbinding staat met zowel de uitvoerende praktijk als met het bestuur van de eigen organisatie. Ook is deze professional in staat het resultaat concreet te maken voor de eigen praktijk en het te vertalen naar wat het betekent voor de werkzaamheden, het beleid en/of de organisatiestructuur van de eigen organisatie. De Urban Innovation aanpak besteedt daarom aandacht aan het stimuleren van deze achterban om actief na te denken en mee te doen in het toepassen van de oplossingsrichting. Om deelnemers hun rol als ambassadeur goed te kunnen laten invullen leren zij vanuit de Urban Innovation aanpak vaardigheden die hen daarbij kunnen helpen. Hierbij kunnen actieve werkvormen, simulaties en *serious games* helpen. Ook *contribution mapping* kan helpen om te begrijpen bij welke organisaties, bewonersgroepen en praktijksituaties een samenwerking in een fieldlab impact heeft en waar niet.

5. Conclusie en vervolg

Kortom, de Urban Innovation aanpak is erop gericht fieldlabs in een stedelijke omgeving te creëren waar deelnemers samen met onderzoekers en studenten werken aan oplossingsrichtingen voor lokale complexe maatschappelijke vraagstukken. Dat doen ze in een veilige en passende leeromgeving die hen in staat stelt om te leren, te reflecteren en vanuit verschillende perspectieven naar het vraagstuk te kijken. Dat is geen gemakkelijke opgave. Het vraagt van deelnemers om echt mee te doen en tijd vrij te maken, om met een onderzoekende houding onderdeel te worden van het innovatieproces en verwachtingen over eindresultaten los te laten en om de geleerde lessen ook buiten het fieldlab te delen met de eigen achterban. Daarbij kan de inzet van passende werkvormen cruciaal zijn om tot een rijke uitwisseling te komen.

Het werken in fieldlabs heeft geleid tot een voortdurend proces van ervaringen opdoen, reflecteren, aanscherpen en weer toepassen. Enkele lessen zijn in dit artikel gedeeld, maar daarmee is het leerproces met betrekking tot de Urban Innovation aanpak nog niet afgerond. Meer praktijkonderzoek is nodig om beter te begrijpen hoe bewoners goed kunnen worden betrokken, hoe

deelnemers moeten worden getraind, hoe deelnemers hun lessen verder kunnen brengen in de praktijk en hoe zij hierbij optimaal kunnen worden gefaciliteerd.

6. Referenties

Bulkeley, H., Coenen, L., Frantzeskaki, N. Hartmann, C. Kronsell, A., Mai, L., Marvin, S., McCormick, K., Van Steenbergen, F., Voytenko Palgan, Y., 2016, Urban living labs: governing urban sustainability transitions, *Current opinion in Environmental Sustainability*, 22, p. 13 – 17.

Pharos, 2019, Leefplekmeter, <https://www.pharos.nl/kennisbank/de-leefplekmeter-wat-vind-je-van-je-leefplek>.

RLI, 2021, Geef richting, maak ruimte!, Raad voor de leefomgeving en infrastructuur

Rittel, H.W.J., Webber, M.M., 1973, Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sci*, 4, 155–169. <https://doi.org/10.1007/BF01405730>

Wilderink, L., 2020, Handleiding Photovoice, DOI:[10.13140/RG.2.2.18722.91844](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.18722.91844)

Wang, C., & Burris, M. A., 1997, Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment, *Health education & behavior*, 24(3), 369-387.